

najvažnijih udruga i organizacija talijanskih ezula, koji nam omogućuje bolji uvid u način povijesnoga promišljanja (i razvoja toga promišljanja) kod većine pripadnika talijanske zajednice koji su u traumatičnom poslijeratnom razdoblju napustili svoje istočnojadranske domove.

Diego Han

Gloria Nemeč, *Nascita di una minoranza. Istria 1947-1965: storia e memoria degli italiani rimasti nell'area istro-quarnerina*, Etnia XIV, Rovigno: Centro di ricerche storiche, Rovigno / Unione italiana, Fiume / Università popolare, Trieste / Università degli studi – Dipartimento studi umanistici, Trieste, 2012., 446 str.

Petnaesti svezak niza Etnia, izdan zajedničkim snagama rovinjskoga Centra za povijesna istraživanja, tršćanskoga Sveučilišta i riječke Talijanske unije, rezultat je rada tršćanske povjesničarke Glorije Nemeč. Djelo se bavi istraživanjem jednoga od najmračnijih te ujedno najkontroverznijih trenutaka u povijesti talijanskoga istarskog stanovništva, odnosno razdobljem koje obuhvaća prva dva desetljeća nakon završetka Drugoga svjetskog rata. Kroz prizmu svjedočanstava običnih ljudi, u kontekstu velikih poslijeratnih geopolitičkih prevrata, stvaranja nove i obnovljene jugoslavenske države te velikih etničkih promjena karakteriziranih ponajprije neslavnim *esodom*, autorica posvećuje pozornost onim pripadnicima talijanske zajednice koji su se usprkos svim poteškoćama odlučili za nenapuštanje svojih domova. Osnajžena znanjem i pozitivnim kritikama stečenim svojim prijašnjim istraživanjima, među kojima možemo istaknuti djelo *Un paese perfetto. Storia e memoria di una comunità in esilio: Grisignana d'Istria (1930-1960)* (Gorizia 1998.), Nemeč se posvećuje onoj grupi talijanskoga stanovništva koju su, kako naglašava, s jedne strane tzv. *esodati* smatrali izdajnicima talijanskoga naroda, dok su ih s druge talijanske vlasti sve do raspada Jugoslavije gotovo ignorirale/zaboravile. Koristeći se već joj poznatom metodom usmenoga povijesnoga istraživanja, autorica se približava svojim sugovornicima u pokušaju rasvjetljavanja onih procesa koji u nekim tragičnim trenucima rezultiraju biranjem određenoga životnog puta (u ovome slučaju teškom *a priori*).

Knjiga *Nascita di una minoranza. Istria 1947-1965: storia e memoria degli italiani rimasti nell'area istro-quarnerina (Nastanak jedne manjine. Istra 1947. – 1965.: povijest i pamćenje Talijana koji su ostali na istarsko-kvarnerskom području)* temelji se na razgovorima koje je Nemeč vodila s osamdesetak kazivača iz dvanaestak istarskih mjesta (uključujući otoke Cres i Lošinj), podijeljena je na šest tematskih cjelina te završava sažetcima na talijanskom, hrvatskom, slovenskom i engleskom jeziku. Djelo otvaraju „Prefazione“ („Predgovor“) prof. Raoula Pupa (9-12) i autoričini „Ringraziamenti“ („Zahvale“, 13). Nakon toga slijedi „Introduzione“ („Uvod“, 15-48), koji autorica rabi za detaljnu analizu konteksta događaja koji su doveli do masovnoga odlaska talijanskoga stanovništva, ali u kojemu nudi i uvertiru u glavnu temu djela, odnosno u priče onih koji su se ipak odlučili za ostanak. Uvod je podijeljen na pet dijelova, odnosno na „Nascita di una minoranza“, „Esuli e rimasti“, „Memorie rimaste“, „Identità, appartenenze e negoziazioni“ i „Fratellanza e italianità“. Pogađaju brojke koje Nemeč spominje kada govori kako je broj Talijana s otprilike 225.000 1945. već 1953. pao na niti 36.000. Autorica pronalazi neke od razloga masovnoga odlaska talijanskoga stanovništva u nasljeđu fašizma, ali i u činjenici da su, pogotovo u priobalnim gradovima, oni činili svojevrsnu ekonomsku elitu s kojom je nova jugoslavenska država bila ideološki nekompatibilna. Autorica naglašava i presudnu ulogu novoosnovane Talijanske unije, kao jedine organizacije koja je u tom razdoblju, kako-tako, štitila talijanske interese i kulturu. Drugi dio uvoda bavi se odnosom *esula* i onih koji su ostali (*i rimasti*), detaljno ocrtavajući linije sukoba između prvih, smatranih pravim Talijanima, i drugih, smatranih lažnim predstavnicima talijanske nacije. Nemeč vrlo trezveno analizira proces stvaranja kolektivnoga sjećanja, vežući spomenuti sukob uz potrebu prve strane da za svoje probleme pronade sjenu, zločestoga brata kojega će biti lako za sve okriviti. Rješenje navedenoga sukoba autorica pronalazi u zbližavanju dviju strana zahvaljujući razvoju fenomena kulta groblja. Ostatak uvoda služi autorici da bi detaljnije analizirala procese koji su pogodili Istru i njezinu okolicu nakon kapitulacije Italije sve do perioda „egzodusa“ (*esodo*) te tako dodatno objasnila povijesni okvir koji je okruživao živote njezinih sugovornika.

Prva od središnjih cjelina rada naslovljena je „Fin dove arriva la memoria“ (49-89) te sadrži tri podnaslova. Glavna tema poglavlja vezana je uz autoričin pokušaj pronalaska zajedničkih polazišnih točaka iz kojih

kreću gotovo sve priče njezinih sugovornika. Primjerice, u prvom dijelu „Dove cominciano le storie“ Nemeć iznosi one priče koje se tiču razdoblja neposredno prije i za vrijeme Drugoga svjetskog rata, dajući tako uvid u opće društveno-ekonomsko stanje koje je prevladavalo u Istri prije *esoda*. Držeći se kronološkoga pristupa, sljedeća dva podnaslova, „Eredità della guerra“ i „La nebbia“, autorica posvećuje traumatičnim sjećanjima poslijeratnih patnji stanovništva, vezanih ponajviše uz čistke (npr. slučaj Hütterott) i eksproprijacije.

Sljedeće poglavlje, „Sparnisai e spasimai“ (91-194), čini središnji dio autoričina rada. Podijeljeno je na sedam podcjelina te je gotovo u potpunosti posvećeno *esodu*. Prva dva podnaslova, „Sparnisai e spasimai“ i „Partenze“, autorici služe da bi detaljnije objasnila atmosferu nesigurnosti koja se bila nadvila nad talijanskim stanovništvom, koje je bilo uvjerenom da će nakon rata moći samo odlučiti što će biti s njegovom zemljom. Nemeć raznim svjedočanstima opisuje razočaranje koje je pogadalo onaj dio stanovništva koji je očekivao da će moći nastaviti normalan život nakon dolaska jugoslavenskih snaga, što se na koncu kod mnogih nije dogodilo. Kroz autoričine razgovore daje se zaključiti da su jedino oni koji su bili otvoreno podržavali pokret otpora mogli donekle mirno živjeti. Za ostale je budućnost bila vrlo nesigurna. Poteškoće koje su proizlazile iz nove etničko-političke situacije opisane su pod trećim podnaslovom „Pola“, gdje Nemeć vrlo detaljno analizira odnose između preostalih Talijana i novopridošlih Slavena (ponajprije Hrvata) na primjeru grada Pule. Nemeć u sljedećim potpoglavljima, „Il labirinto delle opzioni“ i „Disgregazioni“, detaljnije istražuje motive koji su označavali granicu između odlaska i ostanka. Taj dio karakteriziraju vrlo zanimljive životne priče o propalim pokušajima odlaska, prijeverama, odbijenim putovnicama i međugeneracijskim sukobima. U „La colpa dell'abbandono / Lettere dal paradiso“ i „Rimpiazzi, trasferimenti e arrivi“ Nemeć pažnju posvećuje svjedočanstvima o odnosima između onih koji su ostali živjeti na istarskom teritoriju, onih koji su otišli te novopridošloga slavenskoga stanovništva. O odnosu između prvih već je bilo riječi u samome uvodu knjige, kada je opisano koliko je tragedija *esoda* utjecala na stvaranje vrlo loših odnosa između ljudi koji su dotad bili susjedi, prijatelji te članovi istih obitelji. Što se tiče drugoga odnosa, svjedočanstva autoričinih sugovornika ukazuju na činjenicu da nove međuetničke okolnosti nisu načelno bile negativne za preostalo talijansko stanovništvo. Priče u kojima se govori o

prepotentnosti novih doseljenika i diskriminaciji većinom su vezane uz one osobe koje se nisu trajno naselile na istarskom poluotoku, već su se povremeno nalazile u Istri kao predstavnici središnjih vlasti. Suradnja između civila iste društvene klase nametala se kao neizbježna unutar klime opće degradiranosti. Posljednji dio cjeline autorica posvećuje jednom vrlo slabo istraženom događaju, odnosno dolasku 2000 do 3000 radnika iz područja Tržiča (*Monfalcone*) u Istru i Jugoslaviju nakon kraja rata. Kako doznajemo od autoričinih sugovornika, radilo se mahom o industrijskim radnicima i socijalistima koji su u novoj jugoslavenskoj državi htjeli započeti novi život. Važno je istaknuti da su neki od tih ljudi u biti bili povratnici, tj. ljudi koji su nakon krize u pulskom brodogradilištu za vrijeme fašizma otišli raditi u Tržič te se nakon rata odlučili vratiti.

Treća cjelina, „Comunisti“ (195–240), koja se sastoji od potpoglavlja „Comunisti vecchi e nuovi“ i „Nelle mani dell’Uprava“, analizira odnos preostalih talijanskih obitelji i nove komunističke vlasti. Nemeć prikazuje kako su gotovo svi oni koji su ostali morali, ili u najmanju ruku trebali biti, učlanjeni u Partiju kako bi mogli dobiti barem kakvu-takvu socijalnu pomoć te izbjegli moguće reperkusije zbog navodnoga kolaboracionizma u razdoblju fašizma. Autorica naglašava tendenciju komunističkoga aparata da pridobije na svoju stranu mlađu populaciju, koju je trebalo indoktrinirati idealima revolucije i tako spriječiti eventualan otpor u budućnosti. Naglašava i sve veću atmosferu straha, koja je rasla kod onih koji nisu htjeli biti dijelom ni jedne politike, već im je jedina želja bila baviti se svojim poslovima i prehraniti vlastite obitelji. Mnogo je takvih autoričinih sugovornika iskusilo zastrašivanja, uhićenja i druge vrste uznemiravanja. Sličnu sudbinu doživjeli su, prema riječima sugovornika, čak i oni talijanski stanovnici koji su bili komunisti od samoga početka revolucije, ali su nakon raskola između Staljina i Tita smatrani staljinistima i izdajicama. Pogađaju također svjedočanstva u kojima se tvrdi da su upravo zbog toga brojni pojedinci koji su nekada podržavali fašizam, u općoj društvenoj zbrci, postali službenici novih jugoslavenskih vlasti. Kraj poglavlja posvećen je pričama s Gologa otoka, gdje se vrlo jasno prikazuje koliko je boravak u toj kaznionici mijenjao živote onih koji su imali nesreću da budu smatrani neprijateljima države. Konfuzija koja je pogađala uhićene, koji su često bili pripadnici Partije, te teror koji su proživjeli na otoku, imali su često učinak koji je bio u potpunosti suprotan od očekivanoga: takav je sustav stvarao ljude koji su prestajali podržavati režim.

Četvrti dio Nemečine knjige bavi se pitanjem motiva koji su presudili u odlukama onih koji su odlučili ne napustiti svoje domove te o njihovim svakodnevnim životima. Jednostavnoga naslova „Restare“, cjelina je podijeljena na sedam potpoglavlja, od kojih se svako bavi određenim segmentom njihova života. Tako npr. „Per amore del lauro“ obrađuje one romantičarske razloge (ljepota prirode, plavetnilo mora, miris sela itd.) koji su bili toliko snažno usidreni u srcima nekih ljudi da im nisu dopuštali odlazak. Međutim, već sljedeća dva podnaslova, „Druže Tito, ljubičice bijela, dame piena la gamela!“ i „Bratstvo i jedinstvo“, pružaju snažnu protutežu spomenutim idealiziranim motivima. Naime, stvarni je život bio karakteriziran poslijeratnim siromaštvom, životom na bonove i obaveznim radnim akcijama, što je za mnoge bilo izvorom dodatne napetosti i napora. Pod sljedećim trima podnaslovima, „Una generazione innocente“, „Scuole e scolari“ i „Maestre e professori“, Nemeć analizira jedan drugi aspekt života nakon rata, odnosno egzistenciju školaraca. Temeljem iskaza sugovornikâ zaključuje kako su osobe rođene tridesetih godina bile puno manje pogođene fenomenima fašizma i komunizma te kako su unatoč svemu u prvim poratnim godinama imale mogućnost normalnoga školovanja na materinskom jeziku. Ipak, nakon novih valova odlazaka, broj se škola na talijanskome jeziku drastično smanjivao, za što Nemeć okrivljuje ne samo jugoslavenske vlasti, već i predstavnike talijanskoga stanovništva koji se nisu uspjeli izboriti za bolji položaj svojih škola. Dodatne probleme školstvu talijanske zajednice zadržavao je i kroničan nedostatak kvalificiranih nastavnika, što je bila još jedna posljedica *esoda*. Posljednji dio cjeline, „Il bosco e il vento. Lingue nazionali e dialetti“, posvećen je problematici jezika, odnosno načinima prilagodbe talijanskoga stanovništva novom službenom jeziku.

Pretposljednja cjelina knjige, „Radna snaga – Forza lavoro“, posvećena je društveno-ekonomskim promjenama koje su zadesile talijansko stanovništvo nakon jugoslavenskih privrednih reformi. Kolektivizacija i učestalo oduzimanje dijela imovine i nekretnina rezultirali su pravim šokom ne samo za talijansko, nego i za sveukupno stanovništvo novoosnovane države. U jeku takvih promjena jedinu kakvu-takvu nadu u bolje sutra nudila je industrija. O tim problemima govore autoričini sugovornici u poglavljima „Contadini“, „Operai del sottosuolo, del mare e delle industrie“ i „Nate brave“. Ipak, o tome da nije sve bilo tako crno svjedoče izjave iz poglavlja „Mobilità“ i „Magnar la gianda e marciar alla granda“, u kojima Nemeć ističe kako je,

usprkos svim poteškoćama, odlazak velikoga broja ljudi omogućio onima koji su ostali zauzimanje njihovih mjesta. Najčešće se radilo upravo o višim položajima, koje su Talijani već tradicijski držali u većim gradovima, što je za mnoge označavalo mogućnost početka novoga života. Promjena režima dovela je i do veće ravnopravnosti između spolova te stoga ne čude priče u kojima se spominju žene inženjerke u labinskom rudniku.

Posljednji dio knjige Nemeć temelji na razdoblju koje započinje šezdesetih godina prošloga stoljeća, koje može biti smatrano početkom popuštanja režimskoga pritiska nad civilnim stanovništvom i manjinama (otvaranje granica, putovnice i dr.). Dva podnaslova, „Apertura“ i „Il trattore e l'automobile“, svjedoče upravo o razdoblju kada je rad talijanske zajednice dobivao novu vitalnost zahvaljujući novim kadrovima i većim mogućnostima Talijanske unije (nova sjedišta i časopisi, sveučilišni studij itd.). Radilo se i o razdoblju, pogotovo od osamdesetih godina nadalje, kada se konačno moglo pristupiti i bankovnim kreditima, što je rezultiralo time da su svi, pa tako i pripadnici manjine, mogli konačno nabaviti dvije stvari koje su simbolizirale dvije najbrojnije klase: traktor za seljake i automobil za radničku klasu.

Djelo Glorije Nemeć svoju izuzetnost ima u činjenici da se koristi vrlo stručnom metodologijom rada pri istraživanju teme koja je za mnoge i danas izrazito bolna jer ne smijemo zaboraviti da *esodo*, bez obzira kako na nj gledali, ostaje jedna od najvećih istarskih tragedija u povijesti. Autorica navedenu priču sagledava iz perspektive onih koji su unatoč svemu na istarskome teritoriju ostali i tako očuvali talijansku kulturnu komponentu koja taj poluotok obogaćuje i čini posebnim već stoljećima. Osim što *Nascita di una minoranza* u sebi vjerno čuva svjedočanstva neprocjenjive vrijednosti, svako je sjećanje upotpunjeno opširnim autoričnim analizama i komentarima temeljenima na bogatoj znanstvenoj literaturi, zahvaljujući kojima Nemeć u konačnici ništa u ovome istraživanju ne prepušta slučaju. Upravo takav pristup te spoj znanosti i emocija čine ovo djelo neizostavnim štivom za sve koji žele bolje razumjeti ne samo poslijeratnu istarsku povijest već i ljudsko biće uopće.

Diego Han